

BARBARA HARWAS-NAPIERAŁA

Instytut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
Institute of Psychology, Adam Mickiewicz University, Poznań
e-mail: jenapier@amu.edu.pl

Niektóre współczesne zagrożenia rozwoju w okresie dorosłości

Some contemporary threats to human development in adulthood

Abstract: The paper addresses, some problems concerning contemporary threats to human development in adulthood. With a reference to the R.J. Havighurst concept, the threats were examined from the perspective of the possibilities to fulfill developmental tasks in the period of adulthood. The phenomena creating a general context of the threats (among others social transformation or changes in the understanding of autonomy) as well as those that disturb the fulfillment of vital developmental tasks especially with regard to family and occupation (e.g. egocentrization and infanzilization of adults, the disappearance of generativity) were scrutinized. Possibilities of preventing the phenomena endangering individual development were also presented.

Key words: threats for human development, adulthood, developmental tasks, adult egocentrization, disappearance of generativity.

Słowa kluczowe: zagrożenia rozwoju, dorosłość, zadania rozwojowe, egocentryzacja dorosłych, zanik generatywności

WPROWADZENIE

Badacze problematyki rozwoju (Straś-Romanowska, 1997; 2008; Tyszka, 2002; Walesa, 2011; także Bauman, 2000; Giddens, 2001) dostrzegają we współczesnym świecie czynniki sprzyjające jednym i zagrażające innym aspektom przebiegu tego procesu. Zagrożenia rozwoju indywidualnego człowieka dorosłego można rozpatrywać z różnych perspektyw. Jedną z nich jest perspektywa możliwości realizowania zadań rozwojowych na różnych etapach okresu dorosłości związanych ze wszystkimi aspektami życia osoby dorosłej: rodziną, pracą zawodową, rekreacją (Havighurst, 1981).

Realizacja tych zadań, dotyczących zwłaszcza rodziny i pracy zawodowej, napotyka na wiele znaczących utrudnień zakłócających rozwój indywidualny człowieka. Te natomiast obejmują w zależności od zasięgu

oddziaływania dwa typy zjawisk: (1) zjawiska o charakterze bardziej ogólnym; (2) takie, które utrudniają realizację określonych rodzajów zadań rozwojowych, wpływając swoiście na dany typ zadania.

OGÓLNY KONTEKST ZAGROŻEŃ ROZWOJU

Ogólny kontekst zagrożeń rozwoju tworzą przede wszystkim następujące zjawiska: (1) ustawiczny proces transformacji ogółu zjawisk i środowisk społecznych (przede wszystkim rodziny), którego konsekwencją jest brak poczucia bezpieczeństwa i stabilności; (2) zbyt szerokie, swoiste, „przewrotne” – jak mówi Czesław Walesa (2011) – rozumienie wolności (bez odpowiedzialności za siebie i innych), marginalizujące lub wykluczające wartości moralne (Straś-Roma-

nowska, 2008), jako niczym nieograniczonej wartości wyznaczającej cel rozwoju jednostki i istotnie determinującej odgrywanie ról społecznych; (3) bezkrytyczne przejmowanie modeli funkcjonowania człowieka, zwłaszcza rodziny (Kagitcibasi, 1996) promujących głównie wartości indywidualistyczne, a nie relacyjne – uwzględniające punkt widzenia i potrzeby drugiego człowieka.

Życie i rozwój współczesnego człowieka przebiega w kontekście wspomnianych zjawisk, które powodują opóźnienia (niepunktualność) w podejmowaniu zadań rozwojowych lub zakłócenia w ich realizacji.

ZAGROŻENIA ROZWOJU NA RÓŻNYCH ETAPACH DOROSŁOŚCI

Utrudnione budowanie intymnych związków

Istotny kierunek rozwoju w okresie wczesnej dorosłości określa dążenie do osiągnięcia bliskiego (intymnego) związku z wybraną osobą (małżonkiem, partnerem) i rozpoczęcie z nim wspólnego życia rodzinnego, czyli podjęcie oraz odgrywanie ról rodzinnych – małżeńskich i rodzicielskich (Erikson, 1968). Podstawą takiego związku jest zdolność młodej jednostki do tworzenia relacji o charakterze intymnym, dbania o jej pogłębianie, trwałość i rozwój. Kształtowanie się bliskiego związku wymaga odpowiednich warunków sprzyjających tworzeniu się intymności. Jej uwarunkowania mają zarówno charakter podmiotowy (indywidualny), jak i pozapodmiotowy.

Do tych pierwszych należy przede wszystkim wykształcenie się (na poprzednich etapach rozwoju) potrzeby intymności i umiejętności jej zaspokajania, a także kompetencji komunikacyjnych istotnych w kształtowaniu wartościowych relacji o charakterze wspólnotowym, takich jak: zdolność do kompromisu, negocjacji, wyjścia poza jedynie własny punkt widzenia (decentracja), przyjmowania perspektywy drugiej osoby, zdolność do empatii (Frydrychowicz, 2009; Harwas-Napierała, 2008; Rostowska, 2008; Stewart, 2002).

Do uwarunkowań pozapodmiotowych można zaliczyć odpowiedni system wychowania ukazujący rolę trwałych bliskich związków (bliskich więzi) w rozwoju człowieka, połączony z istnieniem wartościowych wzorców identyfikacyjnych w tym zakresie (np. dobrze funkcjonujące małżeństwa nastawione na wspólną pracę nad własnym związkiem), obejmujących wpływ właściwie funkcjonującej rodziny pochodzenia (Braun-Galkowska, 1992; Rostowska, 1991; 2001; Steuden i Borazon, 2002).

Tworzenie bliskiego związku (doznawanie intymności) natrafia obecnie na wiele rozmaitych trudności i zagrożeń. Specyfika współczesnego życia nie stwarza bowiem odpowiednich warunków dla rozwoju intymności, między innymi w związku z zauważalnym brakiem propagowania działań na rzecz zarówno pogłębiania relacji z wybranym partnerem (pokonywania trudności), jak i potrzeby dbałości o sferę „pomiędzy” partnerami/małżonkami, a w zamian: propagowanie alternatywnych form życia rodzinnego i łatwości przyzwolenia społecznego na związki „luźne”, bez poczucia odpowiedzialności (Tyszcza, 2002). Obserwuje się także zanik troski starszego pokolenia o los związków ich dzieci wchodzących w dorosłość, współwystępujący z tendencją do nieingerowania w życie małżeńskie swoich dzieci, nawet wtedy gdy sytuacja wymagałaby sensownego, dojrzałego, popartego doświadczeniem wsparcia świadczącego o generatywnej trosce rodziców. Nieangażowanie się w problemy dorosłych dzieci łączy się czasem z postawą przyzwolenia na wszystko (przy prezentowaniu opinii: „oni są dorośli”), za czym kryją się nierzadko brak troski, wygodnictwo życiowe czy osłabienie więzi z dorosłymi dziećmi.

Za istotną formę zagrożeń rozwoju w omawianym okresie można też uznać nadmierne propagowanie rozmaitego typu treningów (np. autoprezentacyjnych), w ramach których następuje uczenie swoistej „gry” osłabiającej naturalne i indywidualne zachowania jednostki, co utrudnia budowanie bliskich, opartych na szczerości związków i spontaniczne otwarcie się wobec drugiego człowieka.

Komercjalizacja roli rodzicielskiej

Swoisty rodzaj zagrożenia dotyczy podjęcia i odgrywania drugiej obok małżeństwa istotnej roli rodzinnej, jaką jest rodzicielstwo. Obejmuje ono zjawisko tzw. komercjalizacji tej roli i relacji rodziców z dzieckiem, polegające na „definiowaniu ról matki i ojca w kategoriach konsumentów określonych dóbr związanych z pełnieniem funkcji rodzica” (Jasielska i Maksymiuk, 2011, s. 33).

Powyższe zagrożenie wiąże się z występowaniem dwóch ważnych tendencji: (1) traktowania i charakteryzowania rodziców jako inwestorów; (2) wykorzystywania wiedzy psychologicznej w generowaniu zachowań rodziców dotyczących zakupów. Zjawisko to można zaobserwować w działaniach marketingowych. Chodzi o tzw. marketing parentingowy, występujący często w reklamie o znamionach manipulacji społecznej, kiedy to wykorzystuje się wyniki analizy podatności rodziców na tzw. czynnik marudzenia dziecka proszącego o określony zakup. W modelach marketingowych wykorzystywana jest wiedza o relacjach rodzinnych, z uwzględnieniem zarówno specyfiki rodzin posiadających dzieci, jak i wydarzeń krytycznych. Można mówić o modelu typu „samotne kobiety w średnim wieku z małymi dziećmi” (*Mobys mother older; baby younger*) lub o modelu „rodziny z dziećmi z pracującymi rodzicami” (*Dewks dual earners with kids*), ponadto uwzględnia się modele z wydarzeniami krytycznymi, takimi jak na przykład narodziny dziecka, pójście dziecka do szkoły (Jasielska i Maksymiuk, 2011).

Omawiane zjawisko dotyczy rozumienia i wykorzystania rodzicielstwa w kategoriach ekonomicznych i marketingowych, co prowadzi do ujmowania dzieci w kategoriach rynkowych i do aprobaty komercjalizacji dzieciństwa. Skutkiem tych procesów może być zubożenie treściowego aspektu pełnienia roli rodzicielskiej przez sprowadzenie jej głównie do kwestii związanej z zakupami dla dziecka (odnoszącymi się często do sztucznie wzbudzanych potrzeb) oraz specyficzne zmiany w funkcjonowaniu rodziny, które dotyczą szczególnie: (1) braku i/lub niestabil-

ności wzorów odgrywania ról rodzicielskich; (2) manipulacyjnego wykorzystywania przyjmowanej współcześnie tezy o dwustronności wpływów między rodzicami a dziećmi, czyli oddziaływaniu nie tylko rodziców na dzieci, ale także dzieci na rodziców.

Brak wartościowych wzorów identyfikacyjnych

Realizację zadań rozwojowych okresu wczesnej dorosłości utrudnia także brak wartościowych wzorców osobowych (modeli identyfikacyjnych) związanych z pełnieniem funkcji społecznych, zwłaszcza rodzinnych. Znaczącą rolę takich wzorców podkreśla się zarówno w dawniejszych (Bandura, 1973), jak i we współczesnych badaniach (Borecka-Biernat, 2004; Kotlarska-Michalska, 2007; Tillmann, 2005). Zwraca się uwagę na brak autorytetów, modeli identyfikacyjnych, zwłaszcza wśród nauczycieli, i na rozproszenie wzorców przekazywanych w systemie edukacyjnym (Hejnicka-Bezwińska, 1997). Podkreśla się ogromną, a niedocenianą współcześnie rolę osób dorosłych (wychowawców, mistrzów), za których pośrednictwem odbywa się podejmowanie zadań rozwojowych dorosłości (Walesa, 2011; Wygotski, 1971). Zdaniem Cz. Walesy (2011, s. 30): „młodzi ludzie potrzebują (...) «rytuałów inicjacyjnych», włączających ich w dorosłość (...), a najczęściej mogą przeżyć tylko quasi-inicjację: bez ukształtowanej świadomości, bez wzorca życia, bez przewodnika i mistrza. W takiej sytuacji nie kształtują się kompetentne działania ani w pełni ustrukturyzowane uczestniczenie”.

Młodzi ludzie, nie mając oparcia na wartościowych wzorcach osobowych – wielu z nich nie doświadcza oddziaływania pełnych, jednolitych i wartościowych modeli identyfikacyjnych (Rosada, 2012) – są szczególnie podatni na inne wpływy, często o znamionach manipulacji. Obejmują one między innymi propagowanie przez media (a zwłaszcza telewizję) określonego sposobu funkcjonowania w rolach społeczno-rodzinnych, na który składa się: preferowanie wygodnego stylu życia, postaw typu „mieć”, brak odpowiedzialności,

promowanie alternatywnych form życia rodzinnego. Towarzyszy temu ze strony mediów wzbudzanie sztucznych potrzeb i prezentowanie określonych ideologii sprzyjających interesom różnych firm, na przykład farmaceutycznych, kosmetycznych, odzieżowych (Braun-Gałkowska, 2006; Kawalec, 2005; Mc Daniel i Bradley, 2008). Osobną grupą oddziaływań mediów stanowią takie, które sprzyjają uczestnictwu młodych ludzi nie tyle w rzeczywistości realnej, ile w wykreowanej kulturowo, „wirtualnej”, zachęcając do życia nijakiego, pozbawionego twórczej perspektywy rozwojowej (Walesa, 2011; Zagórska, 2004).

Podobne działania, nie sprzyjając podejmowaniu i właściwemu pełnieniu zadań rozwojowych przez młodych dorosłych, są potęgowane przez promowanie nierozwojowej aktywności utożsamianej często z ruchliwością i/lub myloną nadpobudliwością. Zauważyć można tendencję do traktowania wszelkiej aktywności jako wartości, podczas gdy ważny jest sposób, rodzaj oraz cel zaangażowania, czyli: „jak”, „w co” i „po co” angażuje się jednostka. Ogólny zalew informacji ze strony środków masowego przekazu, powodujący stres informacyjny (Ledzińska, 2002), utrudnia młodym dorosłym wybory aktywności skierowanej na rozwój. Dokonywanie takich wyborów byłoby ułatwione w warunkach dostarczania jednostce rzetelnych informacji (Ledzińska, 2002).

Frustracja generatywności

Rozwój w wieku średnim wiąże się przede wszystkim ze zdolnością do generatywności, zwanej też kreatywnością międzygeneracyjną (Kotre, 1996), i determinowaną przez nią troską o młode pokolenie (szczególnie o własne dzieci), z dzieleniem się własnym doświadczeniem życiowym, przekazywaniem tradycji (Erikson, 1968). Do istotnych zagrożeń rozwoju w tym okresie życia należy zatem zaliczyć: (1) problemy z osiągnięciem generatywności – deprywacja tej potrzeby zaczyna się już we wczesnej dorosłości – między innymi w związku z częstym wyborem nieposiadania dziecka i niepodejmowania roli rodziciel-

skiej; (2) trudności z jej realizacją, co wiąże się z dokonującymi się zmianami o charakterze systemowym, polegającymi między innymi na wychowywaniu młodszych pokoleń ku zbyt szeroko rozumianej autonomii, niezależności i poleganiu jedynie na sobie.

W tym kontekście utrudniona jest istotna dla rozwoju zarówno rodziców, jak i dzieci (Bakiera, 2008) komplementarność oddziaływań rodzice–dorastające/wchodzące w dorosłość dzieci, a zwłaszcza przekaz generatywnej troski (autentycznego wspierania rozwoju dzieci przy dostosowaniu postaw wychowawczych do poziomu rozwoju dziecka), w wyniku której dzieci osiągają poczucie bezpieczeństwa, a rodzice poczucie bycia potrzebnym (Bakiera, 2008; 2013).

Trudności w osiągnięciu generatywności mają swoje źródło w procesie transformacji ogółu zjawisk społecznych obejmujących także rodzinę. Rodzice, sami czując się zagubieni we współczesności (w chaosie wartości), nie potrafią udzielać stosownego wsparcia własnym, zwłaszcza dorastającym dzieciom (Kotlarska-Michalska, 2007). Przeżywane przez rodziców dylematy wychowawcze można podzielić na trzy typy: (1) moralne, dotyczące przekazu wartości uznanych za istotne; (2) obejmujące dokonanie hierarchii zadań wybieranych jako ważne; (3) związane z wyborem postawy wychowawczej wobec dziecka. Zwraca się przy tym uwagę na ograniczenie wpływów wychowawczych do uwzględniania potrzeb edukacyjnych i samo-realizacyjnych dziecka, na niekorzyść (ograniczenie) starań w kształtowaniu jego osobowości, czyli – jak twierdzi Anna Kotlarska-Michalska (2004, s. 341) – preferowanie tych działań wychowawczych, które bardziej sprzyjają rozwojowi „człowieka wykształconego” niż „człowieka dobrze wychowanego”.

Nietrwałość rodziny sprawia, że niekiedy dorośli w wieku średnim zdolni do generatywnej troski nie mają komu jej przekazać. Zjawisko to obejmuje także wymiar relacji dziadków z wnukami, upośrednionych znacząco charakterem relacji z rodzicami (Downs, 1989; Kahana i Kahana, 1970; Kornhaber i Wood-

wand, 1985; Troll i Bengtson, 1979; Tyszkowa, 1990).

W przypadku dziadków, wśród których liczną grupę stanowią osoby w średnim wieku, wiąże się to z nietrwałością związków ich dorosłych dzieci. Skutkiem tego jest brak podtrzymywania więzi rodzinnych i niska częstotliwość wzajemnych kontaktów, co utrudnia przekaz międzypokoleniowy i tworzenie się tożsamości rodzinnej leżącej u podstaw tożsamości jednostki. W konsekwencji ogranicza się perspektywa biograficzna człowieka.

Egocentryzacja i infantyliczacja dorosłych

Następstwem osłabienia bądź zaniku zdolności do generatywności są takie działania, w których rezultacie pojawiają się nadmierna koncentracja na sobie (wtórna egocentryzacja), sprowadzenie własnych zainteresowań do troski jedynie bądź przede wszystkim o własne dobro: wygląd, zdrowie, wygodę (Bakiera, 2009; 2013; Erikson, 1968; 1997), przy zarysowującej się tendencji do wymagania dojrzałych zachowań od pokoleń młodszych. Temu stanowi rzeczy (w przypadku osób mających rodzinę) towarzyszy często chętnie utrzymywanie tzw. relacji poziomych w strukturze systemu rodzinnego w podsystemie rodzicielskim, niemających charakteru wychowawczego (jedynie koleżeński), a znamionujących łatwą rezygnację z pełnienia funkcji rodzicielskiej, co bywa błędnie uznawane za przejaw prawidłowych relacji o charakterze partnerskim (Bogunia-Borowska, 2006; Braun-Gałkowska, 1992; Harwas-Napierała, 2009).

Ten rodzaj tendencji pozbawia dorosłych zdobywania nader istotnych treści płynących z właściwego pełnienia ról rodzicielskich stanowiących wartościowe tworzywo rozwoju indywidualnego (Tyszkowa, 1996) i zarysowuje się na ogół już we wcześniejszej fazie dorosłości, pozostając w związku z zanikaniem klarowności struktury rodziny, tak istotnej dla zapewnienia odpowiedniej hierarchii podsystemów w strukturze rodziny (Minuchin, 1978).

Utrudnienia w osiągnięciu profesjonalizacji zawodowej

Istotne zagrożenie dla rozwoju indywidualnego stanowi kwestia specjalizacji (profesjonalizacji) zawodowej. Często ma ona swoje źródło we wczesnej fazie dorosłości i wiąże się w znaczącym stopniu z warunkami startu zawodowego młodych ludzi. Badacze (Manek, 2008; Walesa, 2011) zwracają uwagę na ważną, a niedocenioną współcześnie rolę osoby pełniącej funkcję opiekuna młodego człowieka podejmującego pracę, a także na rodzaj (formalny czy spontaniczny) podejmowania się tej roli. Spontaniczne zaangażowanie w opiekę nad młodym pracownikiem ułatwia właściwe pełnienie przez niego roli zawodowej (Manek, 2008)

Długa, niepewna (niestabilna) droga zdobywania zawodu i trudności w podejmowaniu roli zawodowej związanej z kierunkiem osiągniętego wykształcenia, zalew wielu, często nie w pełni wartościowych ofert zatrudnienia powodują niedostatek ustaleń w zakresie zdobywanej profesji; a co się z tym wiąże, zakłócona jest ciągłość rozwoju zawodowego potęgowana przez prace dorywcze, przypadkowe, niesprzyjające wyraźnemu określeniu zawodowemu jednostki i uzyskaniu tożsamości zawodowej. Tego typu często podejmowane prace, stanowiąc formę „zarabiania na moratorium”, mogą znacznie utrudniać realizację zadań rozwojowych dorosłości (Czerka, 2007).

Do istotnych zagrożeń rozwoju w okresie średniej dorosłości, utrudniających podejmowanie i/lub pełnienie zadań rozwojowych, należy także uleganie kultowi wiecznej młodości jako standardu wartościowania siebie i własnego życia (zarówno wyglądu, jak i sposobu pełnienia funkcji społecznych, zwłaszcza rodzinnych), niepozwalające na rozwijanie dojrzałych form zachowania i stosowne do wieku odgrywanie ról człowieka dorosłego (Tyszkowa, 1987). Rezultatem tego stanu rzeczy jest zaznaczająca się infantyliczacja dorosłych przy obserwowanym przyzwoleniu społecznym na nią (Bogunia-Borowska, 2006; Harwas-Napierała, 2009; Straś-Romanowska, 2008).

Rozwój w okresie późnej dorosłości obejmuje przede wszystkim działania zmierzające do osiągnięcia równowagi wewnętrznej, integracji psychicznej (rozmaicie określanej w literaturze przedmiotu), świadczącej o udanym życiu i zadowoleniu (poczuciu szczęścia i spełnienia) z jego przebiegu (Erikson, 1968). Możliwości jednostki do podejmowania tych działań zdeterminowane są znacząco poziomem rozwoju osiągniętym na wcześniejszych etapach dorosłości, a także aktualnymi warunkami życia człowieka, zwłaszcza stanem zdrowia i charakterem relacji z innymi, przede wszystkim z członkami rodziny. Zagrożeniem rozwoju w tej fazie życia będą zatem te czynniki (zjawiska, działania), które uniemożliwiają lub utrudniają wspomnianą dążność do osiągnięcia integracji psychicznej, niesprzyjając szczególnie refleksji nad własnym życiem. Należą do nich między innymi: niestabilność zjawisk i środowisk społecznych, kult sprawności praktycznych, znacząco przyspieszone tempo życia, chaos wartości (np. Straś-Romanowska, 2008).

Specyfika funkcjonowania w tym okresie życia ma także znaczne uwarunkowanie wyznaczane przez typ kultury. Dobrą ilustracją tego stanu rzeczy jest między innymi zrealizowany w 2011 roku przez Stéphana Robelina film francuski pt. *Zamieszkajmy razem*. Ukazuje on znaczące zubożenie treści życia osób w późnej dorosłości, zwłaszcza tych, które nie podjęły zadań rozwojowych związanych z rodziną, niezdolnych do generatywnej troski o młodsze pokolenie, przepęlnionych nieco żalną tęsknotą za młodością rozpatrywaną głównie w perspektywie potrzeb i doznań seksualnych.

Podsumowując: determinowane przez systemowe zmiany społeczne i wspomniane zjawiska utrudnienia (opracowanie nie obejmuje ogółu tych zjawisk) w realizowaniu zadań rozwojowych stanowią zagrożenie dla rozwoju indywidualnego przez pozbawianie jednostki istotnych treści stanowiących wartościowe tworzywo (podstawę) tego procesu.

KIERUNKI PROFILAKTYKI ZAGROŻEŃ ROZWOJU

Analiza literatury przedmiotu umożliwiła ukanie trzech istotnych obszarów, w których ramach można by nakreślić działania pomocne w stwarzaniu warunków pomyślnego rozwoju człowieka (m.in. dotyczące środowiska rodzinnego), mające także walory profilaktyki. Obejmują one potrzebę kształtowania dojrzałości osobowej dorosłych małżonków i rodziców (Rostowska, 2003), uczenie dzieci i młodych ludzi dokonywania wyborów celów i obszarów zaangażowania własnej aktywności oraz strategii rozpoznawania technik manipulacyjnych i radzenia sobie z nimi.

Obszar pierwszy dotyczy kształtowania dojrzałości osobowej dorosłych. Można to osiągnąć przez wzmacnianie dorosłych członków rodziny i znaczenia małżeństwa (każdego z małżonków indywidualnie i jako pary) jako podstawowego podsystemu tworzącego podstawę zdrowej rodziny (Satir, 2000). Zarysowuje się także konieczność promowania zasadności dojrzałego pełnienia ról rodzinnych, które w przypadku ról rodzicielskich opierałyby się na przejawianiu coraz bardziej zanikającej troski o dzieci (młodsze pokolenia), realizowanej przy zachowaniu tzw. relacji pionowych w systemie rodzinnym, które mają charakter wychowawczy (Braun-Gałkowska, 1992). Ta właśnie troska stwarza najlepsze warunki do rozwoju indywidualnego zarówno dzieci, jak i rodziców, w tym także ich procesów tożsamościowych (Bakiera, 2008; Erikson, 1968; Harwas-Napierała, 2009).

Obszar drugi obejmuje uczenie dzieci, dorastających i młodych dorosłych dokonywania właściwych wyborów i strategii selekcji aktywności wartościowej i istotnej dla ich rozwoju. W związku z następującą transformacją rodziny i pozostawania jej pod wpływem różnorodnych i intensywnych oddziaływań zewnętrznych dużego znaczenia dla rozwoju nabierają spontaniczne wybory dziecka. Zarysowuje się konieczność wyposażenia go w umiejętność ich samodzielnego dokonywania (Tysza, 2002), z uwzględnieniem perspektywy sensownego lokowania włas-

nej aktywności w obszarach istotnych dla rozwoju. Dotyczy to także dorastającej młodzieży i młodych dorosłych, których wybory życiowe są szczególnie ważne w procesie rozwoju w okresie dorosłości, a zwłaszcza w kształtowaniu się procesów tożsamościowych (Pulkkinen i Caspri, 2002). Dużego znaczenia z omawianego punktu widzenia nabierają też inne swoiste kompetencje jednostki, odnoszące się do właściwego różnicowania szans i zagrożeń rozwojowych „przy adekwatnych i realistycznych kryteriach prawdy i fałszu, dobra i zła, piękna i brzydoty” (Walesa, 2011, s. 29). Kształtują się one pod wpływem wychowawczego oddziaływania dorosłych (mistrzów) poprzez stopniowe, umiejętne zachęcanie dzieci i młodzieży do uczestniczenia w życiu społecznym (Walesa, 2011).

Trzeci obszar, w którego ramach można uruchomić działania sprzyjające tworzeniu warunków pomyślnego rozwoju jednostki w perspektywie profilaktyki zagrożeń, dotyczy uczenia zdolności i strategii obrony przed wszechogarniającą manipulacją społeczną (propagandą, reklamą). Chodzi o kształtowanie u członków rodziny zdolności do krytycznego myślenia i o wyższy poziom gruntownej edukacji.

Podstawą tej zdolności jest umożliwienie w rodzinie (i poza nią) zdobywania trójakiego rodzaju umiejętności (Ekman, 1997; Harwas-Napierała, 2005; Rostowska, 2001): (1) umiejętności odczytywania technik manipulacyjnych realizowanych przez media, reklamę i działania rynku; (2) umiejętności obserwowania zachowań innych osób i wykrywania motywów, którymi się kierują; (3) umiejętności radzenia sobie z manipulacją – z tzw. miękkim totalitaryzmem (Straś-Romanowska, 2008, s. 21), między innymi komunikowanie manipulatorowi, że wykryło się jego działania.

Umiejętności tych nie posiadają jeszcze dzieci i młodzież. Stąd też zadaniem dorosłych, w ramach szeroko pojętej generatywności, jest objęcie młodszych pokoleń troską i ochroną przed zagrażającym zniewoleniem dokonującym się w ramach procesów manipulacyjnych. Warto by także w ramach edukacji dorosłych ochraniać rodzinę między innymi

przed popadaniem w skrajności w wyborze wzorców funkcjonowania rodzinnego i stylów wychowania dzieci, aby uniknąć szkodliwych dla rodziny skutków, takich jak na przykład zbyt nasilone postawy indywidualistycznych, prowadzących do zaniku więzi rodzinnych i utrudniających kształtowanie się stabilnej tożsamości, co istotnie zaburza proces rozwoju indywidualnego jednostek tworzących rodzinę. Przede wszystkim jednak trzeba by przywrócić należną rangę wychowaniu. Wychowaniu opartemu na trosce, stawianiu wymagań stosownych do możliwości rozwojowych dziecka i wyraźnym, jasnym określeniu granic.

Kwestię profilaktyki zagrożeń rozwoju można rozpatrywać także w szerszym kontekście wspomagania rozwoju człowieka, rozumianego jako stwarzanie warunków do pomyślnego przebiegu tego procesu. Wspomaganie to obejmuje zarówno takie oddziaływania, które jednostka może sama stosować wobec siebie w ramach autokreacji rozwoju, oraz te, które stanowią domenę jej środowiska społecznego, zwłaszcza rodzinnego.

Realizacja tych działań jest możliwa w ramach dwóch (przenikających się w praktyce) nurtów: (1) edukacyjnego i (2) terapeutycznego przejawiającego się w formie niespecjalistycznej i specjalistycznej. Pierwszy z nich polega na popularyzowaniu podstawowej wiedzy o rozwoju człowieka, pomocy w jej zdobywaniu, selekcji i korzystaniu z niej. Drugi realizowany w formie niespecjalistycznej obejmuje udzielanie podtrzymującego wsparcia przez osoby bliskie (małżonków, partnerów życiowych, przyjaciół). Znaczącą rolę rodziny jako grupy wsparcia w realizowaniu zadań rozwojowych akcentują współcześni badacze (Rostowska, 2008).

Na terapeutyczny (uspokajający) charakter szczerzej przyjacielskiej rozmowy, podczas której można nabrać dystansu do doświadczanych trudności, czego skutkiem może być znalezienie wyjścia z trudnej sytuacji, w jakiej jest dana jednostka, zwracano uwagę już dawno. W literaturze psychologicznej wskazuje się na istotną rolę empatii (jej niedosyt we współczesnych relacjach międzyludzkich można

wyraźnie zauważyć), a zwłaszcza umiejętności tzw. empatycznego słuchania (Stewart, 2002) w rozwoju jednostki i w kształtowaniu wysokich jakościowo związków obejmujących przede wszystkim relacje małżeńskie. Empatyczne wysłuchanie osoby potrzebującej pomocy, przy zapewnieniu jej warunków psychologicznego bezpieczeństwa (braku krytycznego nastawienia), stanowi często formę ważnego wsparcia ułatwiającego uzyskanie innej perspektywy wobec przeżywanych trudności i sprzyja wystąpieniu u potrzebującego pomocy zachowań o charakterze rozwojo-

wo wyższym, bardziej dojrzałych. W ramach omawianego nurtu wspomagania rozwoju można wyróżnić także specjalistyczną formę, realizowaną przez psychologa (terapeutę), który na podstawie swojej wiedzy i doświadczenia może udzielić pomocy w przypadku doświadczanych przez jednostkę trudności, zwłaszcza w ramach tzw. podejścia rozwojowego (Harwas-Napierała, 2012), obejmującego pomoc w realizacji ważnych dla jej rozwoju zadań, szczególnie w trudnych fazach przejścia między poszczególnymi okresami dorosłości.

BIBLIOGRAFIA

- Bakiera L. (2008), Rozwojowe współdziałanie pokoleń w rodzinie. *Psychologia Rozwojowa*, 13, 1, 25–37.
- Bakiera L. (2009), Wartość małżeństwa w rozwoju człowieka dorosłego [w:] B. Hawnas-Napierała (red.), *Rodzina jako wartość w rozwoju człowieka*, 25–57. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bakiera L. (2013), *Zaangażowane rodzicielstwo a autokreacyjny aspekt rozwoju dorosłych*. Warszawa: Difin.
- Bandura A. (1973), *Aggression. A social learning analysis*. New Jersey, Englewood Cliffs: Prentice-Hall Inc.
- Bauman Z. (2000), *Ponowoczesność jako źródło cierpień*. Warszawa: Wydawnictwo Sic.
- Bogunia-Borowska M. (2006), Infantylicyzacja kulturowa. Adolescencja dzieci oraz infantylicyzacja dorosłych [w:] M. Bogunia-Borowska (red.), *Dziecko w świecie mediów i konsumpcji*, 13–44. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Borecka-Biernat D. (2004), Modelujący wpływ rodziców na kształtowanie się emocjonalno-obronnej i racjonalnej strategii radzenia sobie młodzieży w społecznych sytuacjach trudnych. *Psychologia Rozwojowa*, 9, 2, 77–90.
- Braun-Gałkowska M. (1992), *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Braun-Gałkowska M. (2006), Treść programów telewizyjnych jako czynnik oddziaływania na widzów [w:] A. Gała, J. Ulfik-Jaworska (red.), *Czas pusty*, 11–30. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Czerka E. (2007), *Rodzinne uwarunkowania odraczania wejścia w dorosłość u młodych mężczyzn*. Kraków: Impuls.
- Downs V. (1989), The grandparent – grandchild relationship [w:] J.F. Nussbaum (ed.), *Life – span communication: normative processes*, 257–281. New Jersey: Hilldale.
- Dyczewski Z. (1993), *Kultura polska w procesie przemian*. Lublin: TN KUL.
- Ekman P. (1997), *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce, małżeństwie*. Warszawa: PZN.
- Erikson E. (1968), *Identity youth and crisis*. New York: W.W. Norton.
- Erikson E. (1997), *The Life Cycle Completed*. New York: W.W. Norton.
- Frydrychowicz S. (2009), Komunikacja interpersonalna jako wartość rozwojowa rodziny [w:] B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina jako wartość w rozwoju człowieka*, 91–107. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Giddens A. (2001), *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Harwas-Napierała B. (2005), Etyczne aspekty manipulacji. *Poznańskie Studia Teologiczne*, 18, 248–259.
- Harwas-Napierała B. (2008), *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Harwas-Napierała B. (2009), Rodzina jako wartość a współczesność [w:] B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina jako wartość w rozwoju człowieka*, 11–23. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Harwas-Napierała B. (2012), *Dorosłość jako spełnienie*. Kraków: Libron.
- Havighurst R.J. (1981), *Developmental task and education*. New York: Longmans.
- Hejnicka-Bezwińska T. (1997), *Orientacje życiowe młodzieży*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Jasielska A., Maksymiuk R. (2011), Skomercjalizowane rodzicielstwo – nowy aspekt wczesnej dorosłości. *Psychologia Rozwojowa*, 16, 2, 33–49.
- Kagitcibasi C. (1996), *Family and human development across cultures*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kahana B., Kahana E. (1970), Grandparenthood from the perspective of the developing grandchild. *Developmental Psychology*, 3, 98–105.
- Kawalec P. (2005), Od świata wirtualnego do świata osób. Społeczeństwo informacyjne a wyzwania i zagrożenia dla uczestnictwa. *Ethos*, 18, 1–2, 163–183.
- Kornhaber A., Woodward K. (1985), *Grandparent grandchild. The vital connection*. Oxford: Transaction Books.
- Kotlarska-Michalska A. (2004), Dylematy wychowawcze w rodzinach polskich [w:] K. Manes-Holka (red.), *Społeczeństwo. Demokracja. Edukacja*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej.
- Kotlarska-Michalska A. (2007), Czynniki utrudniające tworzenie się tożsamości współczesnej młodzieży [w:] B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność*, 129–155. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kotre J. (1996), *Outliving the self. How we live on in future generations*. New York: W.W. Norton.
- Ledzińska M. (2002), Stres informacyjny jako zagrożenie dla rozwoju. *Roczniki Psychologiczne*, 5, 77–96.
- Manek A.M. (2008), Start zawodowy jako wyzwanie rozwojowe. *Psychologia Rozwojowa* 13, 2, 23–36.
- Mc Daniel K., Bradley B. (2008), Desires. “Mind”. *A Quarterly Review of Philosophy*, 117, 267–302.
- Minuchin S. (1978), *Families and family therapy*. London, Cambridge.
- Pulkkinen L., Caspi A. (2002), *Paths to successful development*, Cambridge: University Press.
- Rosada S. (2012), *Rola wzorców identyfikacyjnych w kształtowaniu się statusów tożsamości u młodych dorosłych*. Praca magisterska niepublikowana. Poznań.
- Rostowska T. (1991), Poziom jakości małżeńskiej rodziców a kształtowanie się osobowości ich dzieci. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Pedagogica et Psychologica*, 28, 37–44.
- Rostowska T. (2001), *Konflikt międzypokoleniowy w rodzinie*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Rostowska T. (2003), Dojrzałość osobowa jako podstawowe uwarunkowanie życia małżeńskiego i rodzinnego [w:] I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny*, 45–55. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Rostowska T. (2008), *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*. Kraków: Impuls.
- Satir V. (2000), *Terapia rodziny. Teoria i praktyka*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Steuden S., Borazon J. (2002), Koncepcja małżeństwa własnego i obraz małżeństwa rodziców u młodzieży o różnym poziomie poczucia bezpieczeństwa [w:] T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Rodzina – rozwój – praca*, 37–55. Łódź: WSI.
- Stewart J. (2002), *Mosty zamiast murów*. Warszawa: PWN SA.
- Straś-Romanowska M. (1997), Kulturowe wyznaczniki rozwoju osobowości [w:] J. Rostowski, T. Rostowska, I. Janicka (red.), *Psychospołeczne aspekty rozwoju człowieka*, 17–26. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Straś-Romanowska M. (2008), Szanse i zagrożenia rozwoju człowieka we współczesnym świecie [w:] J.M. Bogdanowicz, M. Lipowska (red.), *Rodzinne, edukacyjne i psychologiczne wyznaczniki rozwoju*, 15–24. Kraków: Impuls.
- Tillmann K.J. (2005), *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie*. Warszawa: PWN.
- Troll L., Bengtson V.L. (1979), Generations in the family [w:] W.R. Burr, R. Hill, R.I. Nye, L. Reiss (eds.), *Contemporary theories about the family*, 127–161, v. 1. New York, The Free Press.
- Tyszkowa Z. (2002), *Rodzina we współczesnym świecie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Tyszkowa M. (1987), Rozwój człowieka dorosłego w świetle wybranych koncepcji teoretycznych psychologii. *Oświata Dorosłych*, 2, 65–73.
- Tyszkowa M. (1990), *Rodzina a rozwój jednostki*. Poznań: Grant CPBP.

- Tyszkowa M. (1996), Jednostka a rodzina: interakcje, stosunki, rozwój [w:] M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka*, 124–150, t. 1. Warszawa: PWN.
- Walesa Cz. (2011), Szanse i zagrożenia człowieka XXI wieku (zarys problematyki psychologicznej). *Horyzonty Psychologii*, I, 1, 23–36.
- Wygotski L. (1971), *Wybrane prace psychologiczne*. Warszawa: PWN.
- Zagórska W. (2004), *Uczestnictwo młodych dorosłych w rzeczywistości wykreowanej kulturowo*. Kraków: Universitas.